

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК (UDC) 929:94 (44)

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2022.61.2>

САРАНОВ С. В.*

**ПРОБЛЕМА РЕЦЕПЦІЇ ІДЕЙ «ГОСУДАРЯ» МАКІАВЕЛЛІ
У «ПОЛІТИЧНОМУ ЗАПОВІТІ» КАРДИНАЛА РІШЕЛЬЄ**

Анотація. У представленій статті розглядається вплив основних ідей глави XVIII «Государя» Макіавеллі на розвиток суспільно-політичної думки Франції раннього Нового часу. Автор пропонує розглядати зазначену проблематику в рамках концепції діалогового характеру італійської та французької політичних традицій, що їм висувається. Це дозволяє побачити провідну роль італійської політичної думки епохи Відродження, її рецепцію у Франції та реакцію на неї в рамках французької суспільно-політичної думки. Найбільш значущої форми з методологічної точки зору ця реакція набуває в «Політичному заповіті» Рішельє. Автор статті, враховуючи висловлені оцінки представників французької та американської історіографії досліджуваного питання, приходять до висновку про суттєвий вплив XVIII глави «Государя» на політичне мислення кардинала Рішельє, вимушеного не лише враховувати думку Макіавеллі, а й полемізувати з нею в «Політичному заповіті».

Ключові слова: Макіавеллі, «Государ», Рішельє, «Політичний заповіт», Італія, Франція, суспільно-політична думка, ранній Новий час, французький абсолютизм.

Актуальність теми дослідження. Методологічні аспекти проблематики. «Государ» Макіавеллі суттєвим чином вплинув на формування суспільно-політичної думки раннього Нового часу. Досить рано потрапивши під цензурні обмеження епохи, що були, ця робота, проте, читалася і обговорювалася. Одним із найцікавіших питань є питання про рецепцію ключових ідей Макіавеллі на рівні їхнього теоретичного осмислення. Йдеться про форми методи адаптації ідей макіавеллізму в рамках існуючої суспільно-політичної практики, перш за все, раннього Нового часу. Очевидно, знайомство з окремими аспектами зазначеної проблематики

* Саранов Сергій Вікторович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Івано-Франківськ, Україна), ORCID: 0000-0002-7574-0260.

дозволить краще зрозуміти процес формування сучасної політичної традиції, її історичні витoki.

У рамках запропонованої нами концепції діалогового характеру взаємодії італійської та французької політичної традиції раннього Нового часу ми пропонуємо висвітлити проблему рецепції ідей Макіавеллі у рамках «Політичного заповіту» Рішельє. Кардинал, як відомо, повною мірою, за образним висловом Генрі Кісінджера, може вважатися «прообразом» державних діячів сучасного зразка. Понад те, політичні методи Рішельє, реалізація їм своєї політичної програми знайшли втілення у оформленні Вестфальської системи міжнародних відносин. Серед іншого, особливий інтерес становить рецепція ідей глави XVIII «Государя» Макіавеллі в рамках «Політичного заповіту» Рішельє, що стояв біля витоків сучасної моделі політичних форм і методів.

Саме інтелектуальна реакція кардинала Рішельє на главу XVIII «Государя» на рівні її критичного осмислення показує рамки впливу ідей флорентійського мислителя на політичне мислення головного міністра Людовіка XIII.

«Мистецтво наслідувати звірам» в главі XVIII «Государя» Макіавеллі та його вплив на розвиток суспільно-політичної думки Франції раннього Нового часу. Глава XVIII «Государя» присвячена проблематиці «тримання слова» правителем. «Закон і сила» називаються двома основними способами боротьби з ворогом, і звертається увага на доцільність наявності у государя рис поведінки й «людини, і звіра» [4, с. 351]. Наводиться як обґрунтування цього приклади із античності, коли «героїв» віддавали «на виховання» кентавру Хірону. Здатність до перетворення, тобто зображати щось, навіть не володіючи цим, називається досить важливою при аналізі характеристик поведінки Олександра VI. Оскільки «заради збереження держави» іноді потрібно «йти проти свого слова, проти милосердя, доброти та благочестя» [4, с. 352]. Професор Жан-Ів Борьо вказує, що макіавеллієвське розуміння чесноти відрізняється від чесноти Цицерона і Сенеки. Так, чеснота для Макіавеллі є «сплавом гідності та особистої енергії» історичних персонажів, що залишили помітний слід у минулому. Борьо вбачає риси полеміки Макіавеллі з Цицероном при наголошенні на необхідності наявності у правителя рис людини і звіра. У першій книзі трактату «Про обов'язки» Цицерон негативно оцінив силу та обман правителя, риси, властиві тваринам. Виходить, що Макіавеллі певною мірою полемізує з Цицероном, пояснюючи доцільність наявності даних властивостей [3, с. 204].

Цінними при аналізі глави XVIII є також зауваження професора Борьо про те, що «Государ» не був написаний як посібник на всі випадки політичного життя, а відображав поточні політичні проблеми, прагнення

Макіавеллі допомогти у їх вирішенні. Проте сприйняття «Государя» наступними поколіннями не завжди враховувало цього аспекту.

Одним із найцікавіших і показових було сприйняття «Государя» у Франції раннього Нового часу. Це питання заслуговує на окремий розгляд оскільки його складові містять суттєвий методологічний зміст та мають велике історичне значення. Наприклад, італійський політичний досвід епохи Ренесансу справив, як відомо глибокий і різнобічний вплив на англо-саксонську політичну думку. За цілою низкою причин і обставин вже у XX столітті, наприклад, теорія міжнародних відносин як така отримує розвиток, насамперед, у рамках англо-саксонської політичної думки. Менш вивченим явищем у сучасній українській історіографії досліджуваного питання є факт безперечного впливу італійської політичної думки ренесансного періоду також на французьку політичну думку.

У рамках нашої *концепції діалогового характеру італійської та французької політичної думки раннього Нового часу* італійська політична думка виявляється домінантною, міцніше, ніж французька політична думка, пов'язана з античною політичною традицією. Французька ж політична думка виступає вторинною стосовно італійської політичної думки епохи Ренесансу, але набуває, однак, самостійних рис розвитку. Ці самостійні риси втілюються у французькій політичній думці у рамках «Політичного заповіту» та роботах теоретиків французького абсолютизму.

У цьому контексті важливим є узагальнююче зауваження відомого французького історика Юбера Метив'є. Так, французька королівська влада «при Франциску I значно зміцніла, отримавши сильну як матеріальну, так і теоретичну базу за рахунок більш-менш визнаних запозичень із кодексу Юстиніана та «Государя» Макіавеллі, які офіційно, втім, не схвалюються у Франції» [5, с. 11].

Отже, «Государ» Макіавеллі не зустрів схвалення з боку французького королівського уряду аналізованого періоду. Принаймні йдеться про стан речей, характерний для XVI століття. Крім реакції на урядовому рівні можна говорити про критичну оцінку в рамках французької суспільно-політичної думки XVI століття «тиранії» як явища та політичної реальності в цілому (робота Е. де Ла Боесі «Міркування про добровільне рабство»). Аргументацію де Ла Боесі також можна вважати своєрідною реакцією на ідеї Макіавеллі.

Звичайно, проникнення Франції на Апенінський півострів у період Італійських воєн зумовило пробудження інтересу у Франції до різних аспектів італійського історичного розвитку. Мова, природно, передусім, йшла про зацікавленість до італійського мистецтва, але загальні показники політичного розвитку італійських держав також пробуджували живий інтерес.

У XVII столітті інтелектуальний та політичний клімат у Франції набув додаткових відтінків у процесі історичного розвитку французького абсолютизму. На окремих розгляд заслугове оцінка «Государя» кардиналом Рішельє, який, як відомо, віддав розпорядження видати цю роботу за власний кошт. У концептуальному плані, на наш погляд, саме порівняльний аналіз змісту «Государя» і «Політичного заповіту» дає підстави висування нашої концепції діалогового характеру розвитку італійської і французької політичної традиції аналізованого періоду.

Заслугове на увагу в цьому плані оцінка американського історика Ореста Ранума (*Orest Ranum*), одного з авторів фундаментального «Словника Рішельє» 2015 року видання. Важлива відмінність між «Государем» і «Політичним заповітом», констатує професор Ранум, полягає у прагненні Макіавеллі «знайти всі засоби підняти могутність принца, тоді як Рішельє описує те, що необхідно реформувати та шукає принципи належного управління, наполягаючи на ролі радників короля. Малює себе ім'ям короля персонажем головного міністра, котрий займається всім. Щоб досягти успіху Кардинал споруджує щось подібне до тріумвірату, де Бог, король і він сам співпрацюють» (*«le Cardinal impose une sorte de triumvirat où Dieu, le roi et lui-même coopèrent»*) [2, с. 239]. У той час як Макіавеллі досить мало уваги приділяє радникам правителя, акцентуючи увагу на своїй поведінці та політичних рішеннях правителя. Для Рішельє в «Політичному заповіті» доля королівства перебуває в «руках Божих» і він висловлює незгоду з ключовою ідеєю глави XVIII «Государя», наполягаючи на необхідності короля дотримуватися даного їм слова. Кардинал відштовхується при цьому від свого політичного досвіду. І все-таки інтелектуальний вплив глави XVIII «Государя» на політичне мислення кардинала очевидний.

Загальновідомо, що «Государ» є однією із знакових робіт, з змісту яких, визначаються інтелектуальні витoki реалістичної політичної думки. Однак «Політичний заповіт» можна розглядати, на наш погляд, як один із визначних результатів інтелектуальної рецепції італійської політичної думки ренесансного періоду у французькому суспільно-політичному просторі раннього Нового часу. Втім, ця рецепція здійснювалася на початковій стадії спочатку шляхом рецепції самого «Государя» Макіавеллі.

Таким чином, виконаний фрагментарний огляд окремих аспектів аналізованої проблематики дає підстави дійти наступних висновків.

1. Запропонована нами концепція діалогового характеру італійської та французької політичної традицій раннього Нового часу є ефективним методологічним ключем, що дозволяє побачити характерні риси та особливості рецепції італійської політичної традиції у рамках суспільно-політичної думки Франції зазначеного періоду;

2. Зміст глави XVIII «Государя» представляє одну з найбільш конкретних складових політичної теорії Макиавеллі. На відміну, наприклад, від глави IX «Государя» («Про громадянський принципат»), написаної у більш розмитій формі, вона відрізняється послідовністю та ясністю викладу, практично не допускаючи подвійних трактувань;

3. Можна говорити про суттєвий вплив глави XVIII «Государя» на політичне мислення Рішельє. Кардинал змушений враховувати наявність погляду Макиавеллі та навіть полемізувати з ним у «Політичному заповіті»;

4. У світлі висловлених нами міркувань та зауважень в межах української історіографії досліджуваного питання постають методологічні підстави для подальшого розгляду проблеми рецепції ідей «Государя» у Франції раннього Нового часу.

Література і джерела

1. Avezou L. Autour du "Testament Politique" de Richelieu: À la recherche de l'auteur perdu (1688-1778) / Bibliothèque de l'École des chartes. Vol. 162, № 2 (juillet-décembre 2004). pp. 421-453

2. Dictionnaire Richelieu / Sous la direction de Françoise Hildesheimer et Dénes Harai. Paris: Honore Champion, 2015. 400 p.

3. Борьо Ж.-И. Макиавелли / пер. с фр. Г. Шумиловой, И. Шумиловой, М. Троицкой. Москва: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2016. 320 с.

4. Макиавелли Н. Государь. / Никколо Макиавелли. Избранные сочинения: переводы с итальянского. Москва: «Художественная литература», 1982. С. 301-378.

5. Метивье Ю. Франция в XVI-XVIII вв. От Франциска I до Людовика XV / перевод с франц. А. В. Голубкова, С. В. Панова. Москва: АСТ Астрель, 2005. 191 с.

6. Арман-Жан дю Плесси, кардинал-герцог де Ришелье. Политическое завещание, Или принципы управления государством / перев. с фр. Л. А. Сифуровой; предисл., общ. ред. Л. Л. Головина. Москва: Ладомир, 2008. 496 с.

References

1. Avezou L. Autour du "Testament Politique" de Richelieu: À la recherche de l'auteur perdu (1688-1778) / Bibliothèque de l'École des chartes. Vol. 162, № 2 (juillet-décembre 2004). pp. 421-453

2. Dictionnaire Richelieu / Sous la direction de Françoise Hildesheimer et Dénes Harai. Paris: Honore Champion, 2015. 400 p.

3. Bor'o Zh.-I. Makiavelli / per. s fr. G. Shumilovoy, I. Shumilovoy, M. Troitskoy. Moskva: KoLibri, Azbuka-Attikus, 2016. 320 s.

4. Makiavelli N. Gosudar'. / Nikkolo Makiavelli. Izbrannye sochineniya: perevody s ital'yanskogo. Moskva: «Khudozhestvennaya literatura», 1982. S. 301-378.

5. Metiv'e Yu. Frantsiya v XVI-XVIII vv. Ot Frantsiska I do Lyudovika XV / perevod s frants. A. V. Golubkova, S. V. Panova. Moskva: AST Astrel', 2005. 191 s.

6. Arman-Zhan dyu Plessi, kardinal-gertsog de Rishel'e. Politicheskoe zaveshchanie, Ili printsipy upravleniya gosudarstvom / perev. s fr. L. A. Sifurovoy; predisl., obshch. red. L. L. Golovina. Moskva: Ladamir, 2008. 496 s.

SERHIY V. SARANOV
(Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko, Ukraine)

**THE PROBLEM OF RECEPTION
OF THE MACHIAVELLI'S «THE PRINCE» IDEAS
IN CARDINAL RICHELIEU'S «POLITICAL TESTAMENT»**

***Abstract.** The presented article examine the impact of the main ideas of Chapter XVIII of Machiavelli's "The Prince" on the development of socio-political thought in France in the early modern period. The author proposes to consider the indicated problems within the framework of the concept of the dialogue nature of the Italian and French tiled traditions put forward by him. This allows us to see the leading role of the Italian political thought of the Renaissance, its reception in France and the reaction to it within the framework of French social and political thought. From a methodological point of view, this reaction takes on the most significant form in Richelieu's Political Testament. The author of the article, taking into account the assessments made by representatives of the French and American historiography of the issue under study, comes to the conclusion that the eighteenth chapter of The Sovereign had a significant impact on the political thinking of Cardinal Richelieu, who was forced not only to take into account the point of view of Machiavelli, but also to argue with it in the "Political Testament".*

***Key words:** Machiavelli, The Prince, Richelieu, Political Testament, Italy, France, social and political thought, early modern times, French absolutism.*

Отримано 30.12.2022 р.